

Consideracions al voltant de l'obra recent de Paul Ricoeur

Albert Llorca i Arimany

L'enfocament de la present recensió sobre l'obra recent de Paul Ricoeur serà realitzada des d'una perspectiva reflexiva i versarà sobre els treballs publicats pel filòsof en el període entre 1983 i 1998, època en la qual el seu pensament ha rebut un reconeixement públic del món intel·lectual europeu –i específicament francès–, de la generositat dels quals, fins aquesta època, no havia gaudit.

En la recopilació i valoració de tota aquesta obra, cal tenir presents dos aspectes importants:

- En primer lloc, la diversitat temàtica i fragmentària de la producció de Paul Ricoeur, tant en aquest període com en totes les fases de la seva producció filosòfica; la qual cosa ha donat peu a múltiples interpretacions sobre la pretensió i direcció de la seva obra, davant les quals el pensador és força magnànim¹. Per tant, Ricoeur és un autor atípic, particularment difícil de classificar; la qual cosa ha suposat, sovint, el perill que hom pensés que tal diversitat temàtica era sinònima de desordre intel·lectual. Hem de dir que nosaltres abordarem aquest estudi sobre el supòsit d'un *fil conductor* o "*logos*" des del qual hom pot tractar la riquesa de la seva obra.

- En segon lloc, l'elevada quantitat de les seves produccions, comptabilitzant-se'n, només en el període en el qual ens centrem, més de vuitanta (entre articles, llibres, pròlegs a llibres, debats, ponències i traduccions), les quals, per raons d'extensió i també de preferència en el nivell intel·lectual, no seran citades totes.

Per tal d'elaborar la selecció bibliogràfica que oferirem en aquest treball, m'he basat en gran part en la feina ja feta en la meua tesi doctoral², en la qual cobreixo la producció de P. Ricoeur fins a l'any 1995. La resta, amb l'aportació de diverses revistes i especialment en la consulta del *Repertoire Bibliographique de Philosophie*, editat per l'Institut Supérieur de Philosophie de la Université Catholique de Louvain.

1. Així ho fa notar en dues obres recents que formaran part de la bibliografia aquí recollida: "Auto-compréhension et histoire", treball inclòs en *Los caminos de la interpretación* (p. 11); i *La critique et la conviction* (p. 125), ambdues obres citades en el resum bibliogràfic que presentem al final del present treball.

2. *De l'Eidètica Pràctica a l'Heremènutica en el pensament de Paul Ricoeur. Aproximació a una anàlisi dels fonaments categorials de la filosofia moral*, Facultat de Filosofia de la Universitat de Barcelona, octubre de 1996.

La selecció anunciada no significarà parcialitat sobre el seu pensament –almenys voluntària–, sinó que obeeix en gran part al fet que bastants dels treballs són publicats dues vegades –en la dècada dels noranta, Ricoeur recull articles d'èpoques anteriors– i també per raons d'espai; per la qual cosa no seguirem l'ordre cronològic de les publicacions amb total rigor.

1. Contorn apropiador a l'hermenèutica ricoeuriana

Com ja hem assenyalat, en aquest estudi ens centrem en el període dels últims quinze anys de la producció filosòfica de Ricoeur, etapa de maduresa i també d'anàlisi i recopilació de la seva pròpia obra anterior, davant la qual ell mateix adoptarà una posició alhora crítica i d'aprenentatge i també d'autovaloració.

En el nostre projecte, partirem de tres supòsits o peticions de principi que considerem necessaris per a emmarcar la nostra tasca, a saber:

- Partirem del fet que aquí no podem exposar en tota la seva complexitat la continuïtat i coherència de l'obra de Paul Ricoeur.

- Considerarem que aquest període, a part de reflectir les últimes gestacions filosòfiques de l'autor, constitueix un intel·ligent reflex de les preocupacions vitals-intel·lectuals del pensador des del començament de la *Philosophie de la Volonté* (vol. I, *Le Volontaire et l'Involontaire*) l'any 1950.

- Mantindrem com a idea regulativa de treball el fet que hi ha en l'obra conjunta de Ricoeur una dimensió ontològico-antropològica que presideix les etapes diverses i trasbalsos que hom pot observar en els treballs que l'autor ha anat publicant ininterrompudament des de 1950. A parer meu, la traducció pràxica d'aquest horitzó filosòfico-personalista es fa palesa en la tasca civilitzadora-humanitzadora i ètico-educativa que batega en la seva obra.

En efecte, des de l'inici del seu pensament, Ricoeur se situa en el món del que anomenem *ontologia de la comprensió*, que expressa la reflexió sobre el sentit o Ésser³, el qual constitueix el nostre ésser finit i paradoxal... però sempre obert a l'Ésser⁴. Aquest marc ontològic proporciona, doncs, hom pot dir, la base comuna de la diversitat de nivells que l'autor ofereix, com són: l'eidètico-pràctic, l'empírico-transcendental i l'hermenèutic, els quals apareixen correlativament –però hauríem d'afegir que en reciprocitat– desplegant l'esmentada ontologia de la comprensió o reflexió sobre el procés de “creixement” personalista-humanitzador que l'autor manté vigent en el seu pensament.

L'esbós bibliogràfic del present article entra de ple en el terreny hermenèutic; però, conforme s'aprofundeix en la lògica del discurs ricoeurian, hom observa com la reflexió hermenèutica

3. En majúscula i com a nomenclatura, el mot “Ésser” significarà, en les referències que fem al pensament de Ricoeur, la plenitud aspirada i entenedora del nostre ésser en quant humans, i “ésser”, en minúscula, el vessant referit a la condició humana finita.

4. En la seva primera magna obra (*Philosophie de la Volonté I. Le Volontaire et l'Involontaire*. Paris 1950. Ed. Aubier), Ricoeur utilitza el mot “Transcendència” per a referir-se a tal plenitud ontològica desitjada, encara impregnada del llenguatge jasperià que tant l'entusiasme en els anys quaranta i a qui dedicà, en col·laboració amb Michel Dufrenne, una densa obra intitolada *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence*, Paris, Ed. Du Seuil, 1947.

en Ricoeur no és essencialment aliena ni a l'eidètica de la voluntat (primera fase del seu pensament)⁵ ni a l'empírica de la voluntat, la qual arriba a la seva culminació en la *Symbolique du mal (Finitude et Culpabilité II)* i que es perllonga parcialment fins a la publicació del llibre sobre Freud (*De l'interprétation. Essai sur Freud*). En conseqüència, l'hermenèutica ricoeuriana brolla en el si dels dubtes i angoixes que presenta l'existència humana empírica i singular, en “falta”, en la mesura en què la tasca poètico-creadora de la voluntat no és assolible dins l'horitzó de la filosofia. Així, l'hermenèutica es fa necessària dins l'ontologia de la comprensió com a interpretació simbòlica respecte als actes i als signes dels quals es nodreix l'existència humana. Aquest estil hermenèutic o manera “d'experienciar” el nostre ésser posa en relleu, a parer de Ricoeur, de manera més “perifèrica” però imparabile, el procés que va de l'experiència finita a la seva transgressió o anticipació de la Infinitud: “l'acte d'existir està en mi, però no es redueix a mi; perquè l'afirmació originària és “potència d'existir i de fer existir”⁶.

Aquesta línia, que va patint batzegades diverses en el pensament ricoeuria, no deixa de ser present en el desenvolupament del període del seu pensament considerat més controvertit, desorientador i “ambigu” (des de *Le conflit des interprétations* (1969) fins a arribar a 1989, any en el qual publica *Soi même comme une autre*). En efecte, la teoria de la interpretació del símbol comporta inevitablement el “conflicte de les interpretacions”, propi del discurs hermenèutic ricoeuria sobre l'ésser, en la mesura en què l'autor es veu envoltat per formes de pensament diverses i oposades (psicoanàlisi a fenomenologia de l'esperit i a fenomenologia de la religió, estructuralisme a teoria semàntica, filosofia de l'existència a pensament analític... enfront dels quals pretén de fer valer l'abast ontològic del llenguatge a fi de saber “estar en el món”, la reflexió sobre el qual –la refiguració, en paraules de *Temps et Récit I*– és alhora un compromís o *engagement* vers els medis que ens lliguen a aquest món: símbols, metàfores, conceptes, creences, pors, prejudicis, fanatismes, esperances... les aplicacions d'aquesta reflexió hermenèutica les anirà perfilant el pensador posteriorment: la història, la cultura, la ideologia, la utopia, els valors, la civilització...; i a la fi, la plenitud ontològica o “humanitat” de l'ésser humà com a ésser personal, síntesi pràctica i existencial de la finitud –lloc d'errors i de “debilitats”– i de la infinitud –o aspiració permanent reguladora al sentit no assolit encara.

Situant-nos a finals de la dècada dels anys vuitanta, amb la publicació de *Soi même comme un autre*, trobem que la reflexió ontològica de Ricoeur pretén de ser una mena de recopilació de les implicacions ontològiques dels treballs d'hermenèutica del període immediatament anterior⁷. Així, en la citada obra, el pensa-

5. És modèlic el seu article de 1974 “Phénoménologie et Herménéutique” (*Man and Word*, nº1, 223-253; article publicat després en el llibre-recull *Du text à l'action*, que citarem en el nostre resum bibliogràfic) al qual en seguiran d'altres.

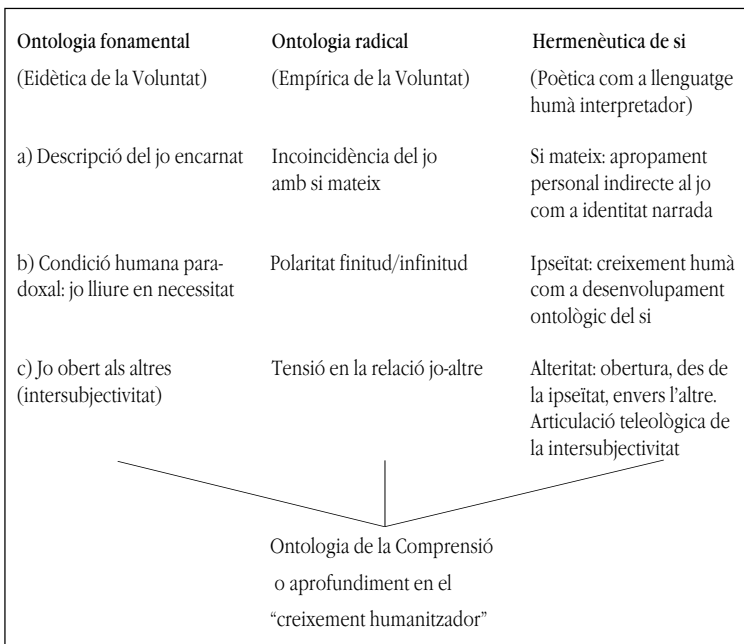
6. *Negativité et affirmation originnaire*. Treball inclòs en *Histoire et Vérité*, Paris, Ed. Du Seuil, 1955, p. 360.

7. *Soi même comme une autre* fou publicada l'any 1989 i l'obra d'hermenèutica immediatament anterior de caràcter sistemàtic fou publicada l'any 1986 (*Temps et Récit III*). Ambdues són citades en el nostre recull bibliogràfic.

dor, amb una actitud “explorativa”⁸, investiga les implicacions ontològiques del desenvolupament de “l’hermenèutica de si”, que s’articula en tres moments:

- Nivell d’apropament indirecte a la reflexió del jo –jo reflexiu o si mateix- mitjançant l’encerclament analític.
- Nivell de la primera determinació de la ipseïtat, per la via del contrast amb el si mateix, com a dinàmica plenificadora d’aquest.
- Nivell de la segona determinació de la ipseïtat per la via de la dialèctica amb l’altre.

De manera molt esquemàtica, podríem dir que aquestes tres àrees o nivells reflecteixen prou bé la dinàmica del discurs ricoeuria. Així:

L’hermenèutica de si, doncs, és una esfera ontològica compatible amb l’Eidètica de la voluntat i amb l’Ontologia radical o Metafísica de la Falta (Empírica de la Voluntat) i es vertebrada com a compromís –praxi- de desenvolupament ontològic del jo (identitat), de les relacions amb si mateix (ipseïtat: reconciliació de la diversitat dins de si) i de les relacions amb els altres (alteritat). En suma, de les capacitats (eidètiques) i de les limitacions (empírico-transcendentals) de l’existència humana.

L’hermenèutica, per tant, ha reflectit la comprensió ontològica de la condició finita de l’home, la qual fa que la subjectivitat humana es transformi en “desmesura”, en “hybris”, i, per tant, el seu sentit es desembulla en pertinença a l’Ésser⁹, en saber no

8. *Soi même comme une autre*, op. cit., cap. 10, p. 345.

9. Vegeu *Phénoménologie et herméneutique* art. cit., p. 38.

absolut, obert: és un “saber escoltar”. Hom pot afirmar, llavors, que l'hermenèutica de Paul Ricoeur és “estil” de reflexió, que substitueix la pretensió epistemològica per la comprensió ontològica¹⁰ sense establir entre ambdues un tall virulent, i, així, el seu pensament va adaptant-se a les possibilitats de seu discurs, va deixant que “mostri” l'accés de la condició humana al sentit al qual aspira. Una de les tesis fonamentals d'aquesta hermenèutica que posa Ricoeur en marxa a principis dels anys setanta és precisament aquesta: que l'hermenèutica no arruïna la fenomenologia d'origen husserlià, sinó el seu tarannà idealista i, per tant, hi ha entre fenomenologia i hermenèutica una pertinença mútua que té dues cares.

- D'una banda, la fenomenologia és una pressuposició necessària de l'hermenèutica.

- D'altra banda, la fenomenologia necessita alhora una pressuposició hermenèutica

2. Expectatives i aportacions de Paul Ricoeur en la seva obra recent

En un article de 1981¹¹, Ricoeur afirma que el problema que té present en aquell moment és el de sempre, a saber: el de la creativitat, ja hagi estat en els escrits dels anys cinquanta (*Eidètica de la Voluntat*), ja hagi estat després en els treballs sobre el simbolisme cultural-religiós (*Empírica de la voluntat*), ja sigui ara en els seus estudis sobre el relat, que se situen també en el cor de la creativitat social i cultural. Hom pot dir, aleshores, que Ricoeur segueix una línia melòdica contínua, amb la diferent lletra o registre que li permet de reflexionar sobre la relació entre el que l'home necessita, el que espera d'aconseguir i el que fa, i en aquesta dinàmica es fa palès el sentit *hermenèutico-humanitzador del seu pensament*, la qual cosa testimonia que l'ésser humà és per a Ricoeur lliure i responsable, però mai dominat per creences, idees o prejudicis que qüestionin tal concepció personalista, ja fossin totalitarismes socials, polítics o econòmics, històrics, o bé determinismes de qualsevol mena.

El balanç retrospectiu que fa el mateix Ricoeur en els últims anys sobre la seva obra resulta força orientatiu per a un comentari com el present: l'autor ha publicat recentment dues autobiografies intel·lectuals que aborden, entre altres temes de la seva obra, l'abast del seu pensament en els últims anys.

En la primera obra¹², confessa la seva formació i convicció protestant sota la divisa que la paraula de l'home és presidida per la paraula de Déu¹³; quelcom que resulta natural en un cristià i que es fa notar al llarg de tota la seva obra. El tarannà filosòfic de Ricoeur,

10. Vegeu l'article ja citat “Phénoménologie et herméneutique”, p. 36; i “Auto-compréhension et histoire”, pp. 16-17 (inclòs en *Caminos de interpretación*, obra citada en la bibliografia).

11. “Historia como relato y como práctica”. *Travesía*. nº1. Trad. cast. de “L'histoire comme récit et comme pratique. Entretien avec Paul Ricoeur (propos recueillis par P. Kemp)”. *Esprit*. 1981, nº 54, juin, 155-165.

12. *Reflexion faite (Autobiographie intellectuelle)*, Paris 1995. Ed. Esprit. obra que inclourem en la bibliografia.

13. La qual cosa femem palesa en la Introducció a la nostra tesi, *op. cit.*, 38-39.

de sempre, en els diversos registres que ha utilitzat, ha tingut present la fe religiosa, sense barrejar-la com a contingut: ell sempre ha rebutjat una teologia reglada que “encaixés” amb la filosofia, que és com dir que l'esfera filosòfica i l'esfera religiosa han “conviscut” dins d'ell, com confesa sense rubor¹⁴. Això no vol dir que no hagi patit alguna “lluita interior”, el resultat de la qual fou un “armistici”; no pas una aliança¹⁵. Però, tot i això, Ricoeur ha sentit en els últims anys una preocupació, alhora intel·lectual i de fe religiosa, al voltant dels inicis de la seva obra filosòfica, i que té molt a veure amb les interpretacions que avui fan els especialistes sobre la seva obra: ens referim a la “promesa” que ell fa en el Prefaci de “Le Volontaire et l'Involontaire” (volum I de *La Philosophie de la Volonté*)¹⁶, en concedir certa viabilitat al “futur” filosòfic que ha de tenir el Déu dels filòsofs, referint-se a una hipotètica filosofia de la religió¹⁷, que ell pensava que hauria d'abordar en el futur (la *Poètica de la Voluntat*, culminació de la *Philosophie de la Volonté*), força influït en aquell moment per la tercera part de l'obra de Karl Jaspers “Filosofia”. Afegeix Ricoeur que tal “poètica” hauria de resoldre la paradoxa entre la voluntat humana descrita eidèticament (en *Le Volontaire et l'Involontaire*) i la Transcendència, a manera d'experiència de creació i recreació dirigida cap a una segona innocència. Tot i ser força “caut” –Ricoeur en aquest projecte filosòfic i essent fidel a la seva regla de segell protestant, mai no fa explícita la referència a Déu, sinó a la Transcendència, diferenciant i delimitant, a més, aquest terreny de l'Eidètica de la Voluntat de l'Empírica de la Voluntat (sota el mètode empírico-transcendental) i de la Poètica de la Voluntat–; reconeix, doncs, la seva imprudència per excés d'ambició; així com confessa que tal “Poètica” mai no ha estat escrita en els termes que ell pensava en aquella època anys 1950 i 1960, respectivament. En aquesta qüestió, alguns bons coneixedors de l'obra ricoeuriana de fa anys, com és el cas del Dr. Andreu Marquès a casa nostra, consideren, a la llum dels textos recents publicats –des de finals de la dècada dels setanta fins a arribar a començaments dels noranta, tenint com a punt d'inflexió la publicació de *Soi même comme une autre*– que P. Ricoeur ha canviat la seva posició sobre la qüestió de la relació entre la filosofia i la fe religiosa. En aquest punt, Andreu Marquès afirmava en una conferència a la nostra facultat –novembre de 1995– que hi ha “dos Ricoeurs”:

- El primer pensa que la filosofia és un començament metòdic; no pas començament fonamental, el qual pertany a la fe religiosa, fent-se possible així el “cercle anselmià de la intel·ligència de la fe”.

- El segon “Ricoeur”, en canvi, mantindria una separació entre l'àmbit filosòfic i el de la fe, feta palesa en els escrits recents d'hermenèutica bíblica. I el punt de “ruptura” que va de l'un a l'altre enfocament és la “Metaphore Vive”, que és una “poètica humana”.

14. Vegeu “Reflexion Faite”. *op. cit.*, p. 48; i “La critique et la conviction”, p. 16. Obres ja citades.

15. *Reflexion faite, op. cit.* p. 15. Aquesta posició de “paral·lisme” entre la raó i la fe, Ricoeur sempre l'ha mantinguda com a actitud de base; quelcom propi, d'altra banda, d'un intel·lectual protestant. Ja en la seva primera gran obra –*Le Volontaire et l'Involontaire*–, Ricoeur presuposa, en iniciar-la, “l'abstracció de la Transcendència”, la qual cosa no obsta perquè mantingui en “paral·lel” la seva convicció religiosa.

16. *Le Volontaire et l'Involontaire, op. cit.*, p. 35; i vegeu també “Finitude et Culpabilité I” (*L'homme faillible*), Paris 1960, Ed. Aubier, p. 12.

17. *Reflexion faite, op. cit.*, pp. 24-25.

18. *La critique et la conviction, op. cit.*, pp. 16 i 17.

19. El *soi* apareix com una noció que indica la capacitat humana

de "retorn"-afirmació de la Veritat que hi batega i dona sentit al que som i per què, malgrat totes les circumstàncies que incideixen sobre la nostra condició, som. (Vegeu "Verité et Affirmation Originnaire", dins *Histoire et Verité*, Paris 1955).

20. El mateix Ricoeur fa notar que l'exegesi de l'Hermenèutica bíblica no és incompatible amb l'Hermenèutica de si, tot i que últimament s'ha esforçat per mantenir una separació, tal com assenyalava el Dr. Andreu Marqués (vegeu *Soi-même comme une autre*, op. cit., pp. 36-37). Però també convé de tenir present el capítol "Lectures et méditations bibliques" de *La critique et la conviction*. op. cit., pp. 212-256), en les quals fa palès, sense ambigüitat, el fet que "hi ha pensament" en els textos bíblics de l'Antic Testament; tot i no haver-hi, per circumstàncies històrico-culturals, un aparell crític-conceptual de l'envergadura de la filosofia antiga (op. cit., p. 215).

21. *Reflexion faite*. op. cit., p. 26. En *Soi-même comme une autre* ratifica la seva negativa a un lligam discursiu ontoteològic entre la seva fenomenologia hermenèutica i l'exegesi bíblica (op. cit., p. 37).

22. Op. cit., p. 456.

23. Aquesta confessió de "fragmentarietat" l'ha feta en diversos llocs: - En *Soi-même comme une autre*, p. 30. - En *Auto-compréhension et histoire* p. 11. Així mateix, per la meua part he fet referència en la meua tesi a "l'estil dialògic" de filosofar de Paul Ricoeur (vegeu la Introducció); i, d'altra banda, Olivier Mongin ha afirmat recentment amb força encert que "su filosofía se presenta, en las obras que siguen al período hermenéutico como una confrontación entre el pensamiento continental francés y germánico, por una parte, y la filosofía analítica anglosajona por otra" (Pròleg al seu llibre *Paul Ricoeur*, inclòs al llibre-recull *Horizontes del relato*).

24. *Soi-même comme une autre*, op. cit., p. 28.

25. Op. cit., p. 25.

26. Op. cit., p. 37.27.

Al voltant d'aquesta qüestió cal remetre's a la mateixa confessió de l'autor: en les seves conviccions -diu ell- ha restat fidel als dos "pols" de la seva formació: el filosòfic i el religiós¹⁸. Però, tot i això, considera que el descobriment del si -*soi*¹⁹- que ofereix la reflexió hermenèutica (Hermenèutica de si) perllongadora de la fenomenologia (com fa *Soi-même comme une autre*) desemboca en l'hermenèutica bíblica²⁰. Tanmateix, el mateix Ricoeur considera que no es pot dir que no s'hagi fet res en la direcció de la "Poètica"; en efecte, ell pensa que "La symbolique du mal", la "Métaphore Vive" i "Temps et Récit" són referències a la "Poètica". En quin sentit? No en el sentit d'una meditació sobre la creació originària, sinó en el sentit de les "modalitats múltiples que jo en deia més tard una creació reglada i que il·lustren, no solament els grans mites sobre l'origen del mal, sinó les metàfores poètiques i les intrigues narratives. En aquest sentit, la idea de creació reglada brolla d'una antropologia filosòfica la relació de la qual amb la fe bíblica i amb la teologia resta en suspens²¹. I afegeix Ricoeur que la "creació" poètica, en el sentit bíblic, difícil d'assolir com a resultat d'un discurs començat en l'Eidètica de la Voluntat, ja era quelcom premonitori a la fi de *Le Volontaire et l'Involontaire* en l'afirmació: "voler no és crear"²².

Però tot això no significa que Ricoeur consagri o accepti una total incompatibilitat entre l'hermenèutica o discurs filosòfic fragmentari²³ i l'exegesi bíblica. En efecte, si, per una banda, l'hermenèutica de si, que respon al desplegament triple del "allò mateix" com a *idem*, com a *ipse* i com a *autre que si*²⁴, se sintetitza en la noció del *testimoniar* (*attestation*), figura allunyada, alhora, del *cogito* orgullós de si i del *cogito* humiliat, des de la qual brolla la noció de *confiança* que atorga certa "identitat" al "si" mateix en aferrar-se aquest en el "fer", en el "relatar", constituint-se en *consciència moral*²⁵ (per tant, en compromís ètic); i per altra banda, les *anàlisis ètiques* que apareixen en aquesta dinàmica de l'acció, que va del si mateix al si obert o a l'altre que si, diu Ricoeur, són "confiades en la seva autonomia per una meditació sobrevinguda sobre la poètica de l'àgape que les anàlisis de la present obra -fa referència a *Soi-même comme une autre*- deixen voluntàriament entre parèntesis"²⁶; llavors, al marge de tota cripto-teologia i cripto-filosofia (en el ram de l'ontoteologia) és possible una *col·laboració mútua* dins el *paralelisme* entre filosofia i exegesi bíblica, en termes semblants, a parer meu, no tematitzables, de la *reconciliació paradoxal entre la llibertat humana i la Transcendència* que havia proposat desenvolupar en la projectada *Poètica de la Voluntat* i que, com sabem, Ricoeur no va poder fer. A parer meu, el marc situacional de fons en el tema de la relació raó-fe en el pensament de Ricoeur no és substancialment diferent del que sempre

ha mantingut, amb matisos diferenciadors certament (els mètodes i estratègies utilitzats han estat també diversos). Caldria tenir present que, com afirma Mongin en el pròleg del seu llibre sobre Ricoeur, potser es parla massa de l'hermenèutica ricoeriana i molt poc de la dependència intel·lectual que aquesta té de la fenomenologia (desenvolupada pel pensador en l'*Eidètica de la Voluntat*) –i jo hi afegiria també de l'*Empírica de la Voluntat*–; sense les quals, penso que l'hermenèutica de Ricoeur no seria tal.

Pel que fa a la segona autobiografia (*La critique et la conviction*), Ricoeur explicita, com en altres ocasions ja esmentades, que els temes que aborda des de la seva filosofia en els últims temps –després de la publicació de *Temps et Récit III*–, giren al voltant del subjecte, del llenguatge, de l'acció, de la intenció ètica, de la identitat narrativa, i considera que ha d'investigar temes ètics i ontològics –foren les *Guifford Lectures*²⁷–, així com en altres temes encara per aprofundir satisfactoriament, com és el de la memòria, tema que Ricoeur enfoca sota dos registres:

- El registre de la continuïtat de la memòria, sota la noció de “discurs” o logos que pressuposa el jo, en contrast amb la perspectiva foucaultiana de “l'Arqueologia del saber”, que jutjà l'esmentada continuïtat com una il·lusió idealista.

- El registre de la vinculació de la memòria amb la història, la qual es relaciona també amb la narrativitat en el temps. Ricoeur considera que la memòria té un paper en la constitució del sentit de la vida (*Zusammenhang des Lebens*), de la *cohesió de la vida*, i aquesta constitueix el sentit primari de l'ètica²⁸: on es constitueix originàriament la *memòria* com a síntesi entre el temps i el relat. És així, doncs, que la constitució de la identitat narrativa, en brollar del sentit construït –el relat– per la memòria des del passat i amb continuïtat, fa que sigui possible de “teixir” un significat vital en els esdeveniments, una “vida bona”: heus aquí el vessant pràctic de l'hermenèutica de si²⁹. Ricoeur afegeix que la memòria és alhora individual i col·lectiva³⁰ i contribueix a la *continuïtat personal*, i, per tant, a la configuració del si com a retrobament del jo. A més, cal preguntar-se, segons ell, si hom pot parlar de memòria col·lectiva, la qual cosa considera que requeriria de ser abordada des de la cinquena meditació cartesiana, en la constitució de les “personalitats” d'ordre superior (cas de la nació i de l'estat); a la qual, hom podria afegir, penso, la societat civil i la cultura com a formes “involuntàries” bàsiques –constituïdes des de la narrativitat en el temps– a través de les quals l'ésser humà es desenvolupa.

Paral·lelament al vessant històric i pràxico-ètic, l'hermenèutica ricoeriana afronta una altra qüestió: la política –i, afegidament, l'estat de dret–, sempre present en el panorama intel·lectual de Ricoeur³¹. En aquest àmbit, el pensador mostra dues preocupacions:

27. Temes que sempre ha contemplat Ricoeur des de la publicació de *Le Volontaire et l'Involontaire*, en 1950 (vegeu el llibre de bibliografia de Frans D. Vansina *Paul Ricoeur. Bibliographie systématique de ses écrits et des publications consacrées a sa pensée (1935-1984)*; així com la que elaborà Pedro Sols en la seva tesi doctoral *Los fundamentos de la moral en Paul Ricoeur* (1990) i la que proposo en la meua tesi ja citada).

28. *La critique et la conviction*, op. cit., p. 144. La vida és, doncs, impuls bàsic que encamina o “convida” a un *èthos*: és el que en *Le Volontaire et l'Involontaire* havia ell anomenat “l'involuntari absolut”. En *Soi même comme une autre* és precisament on desenvoluparà la noció de l'ètica de la vida bona (cap. 7).

29. Afirmar Ricoeur en *Soi même comme une autre* que “la noció d'identitat narrativa ha pogut servir d'idea directriu per a una extensió de l'esfera pràctica més enllà de les simples accions...; així, són les accions complexes les que són refigurades per ficcions narratives riques en anticipacions de caràcter ètic; narrar contes, hom ha observat, és desplegar un espai imaginari per a experiències de pensament on el judici moral s'exerceix sobre un mode hipotètic” (op. cit., p. 200).

30. *La critique et la conviction*, op. cit., p. 144.

31. Els enfocaments que Ricoeur fa aquí requereixen els models encetats en la seva filosofia política dels anys cinquanta (vegeu *Histoire et Vérité*, op. cit.).

- El desenvolupament del maquiavel·lisme polític encobert, per manca de reflexió sobre el fet polític nu, responsabilitzant-ne en part el marxisme, que ho va fer possible pel fet d'atorgar massa pes al que és econòmic.

- El problema del que ell anomena la “paradoxa política” –ja tractada per ell en els anys cinquanta– sobre la qual afirma ara que l'estat té avui un poder de decisió i de violència que contrasta amb l'altre vessant basat en la noció de poder com a “viure junts”, paradoxa que el fa distingir, seguint Hannah Arendt, entre el pla horitzontal del que és polític (voluntat de viure junts) i el pla vertical i jeràrquic de la política (on se situa l'autoritat governant o “legítimat” weberiana de la violència).

3. Estil filosòfic de Paul Ricoeur. Valoracions

Fins aquí hem fet un esbós dels plantejaments i qüestions que Ricoeur presenta en la seva obra recent. Però com es defineix filosòficament Ricoeur? Quina valoració ha motivat al voltant del seu pensament i de la seva obra?

Fent honor a la seva convicció que la filosofia i, en general, el pensament intel·lectual brollen dels deutes i contrastos amb altres pensaments³², Ricoeur s'autodefineix com un postkantianista i posthegelianista a través de Husserl i de Nabert³³. És notòria, doncs, la filiació filosòfica de Ricoeur, que ell fa explícita en els últims anys. Els autors citats que ell indica per descriure la seva trajectòria intel·lectual tenen afinitats metodològiques i de continguts, especialment antropològics, ontològics i ètics. I, deixant entre parèntesis altres influències que pesen sobre Ricoeur en una llista quasi inacabable³⁴ (detectables per les referències que en fa Ricoeur, en seleccionar-los com a “dialogants” –és el cas d'Aristòtil, Descartes, Spinoza, Kant, Hegel, Freud o, en l'època més recent, els pensadors estructuralistes i analítics– es fa palès el “deute” amb aquests pensadors en el període recent de la seva obra), és cert que els autors citats en la seva autodefinició, entre altres, perduren en la memòria recent del filòsof, com es farà palès en la bibliografia recent que presentarem al final d'aquest article.

Les observacions anteriors han fet pensar a alguns estudiosos del pensament filosòfic actual que Ricoeur no ha estat capaç de constituir un pensament original propi, que la seva manera de treballar, partint sovint de l'estudi de les idees d'altres autors, indicaria, en realitat, eclecticisme i/o un pensament “dèbil”, o bé, senzillament, un escepticisme insuperable. Anem a pams.

Què dir de la manca d'originalitat de Paul Ricoeur? Aquesta qüestió, tant en l'obra anterior com en la recent, ha conduït sovint a considerar Ricoeur un pensador eclèctic.

32. En efecte, afirma Ricoeur que “només parlo dels autors que puc acompanyar força lluny per poder dir que la separació amb ells m'és costeruda, però alhora profitosa, perquè he passat per l'escola d'una adversitat” (*La critique et la conviction*, op. cit., p. 24). Aquesta convicció la posà Ricoeur en pràctica ben aviat, a partir de la publicació de *Le Volontaire et l'Involontaire*; i accentuà després amb la publicació de *Finitude et Culpabilité II*, constituint-se en un estil intel·lectual característic d'ell que ha mantingut fins avui.

33. *Op. cit.*, p. 128.

34. Naturalment en graus diferents i en qualitat diferent: des dels deutes específics que ell mateix reconeix (cas de Husserl, Marcel, Jaspers, Nabert, Mounier) fins a altres pensadors que estimulen el seu filosofar tot i no compartir llurs idees bàsiques, o d'altres que ell cita amb freqüència (en la bibliografia de la meua tesi he elaborat una gradació qualitativa i quantitativa de les esmentades influències, vg. fulls 1523-1526).

Abans que res, és de justícia dir que el fet que Ricoeur “dialogui” amb tants pensadors no s’ha de deslligar d’un altre fet, que ell ha repetit durant anys i també recentment, a saber: que la filosofia ha d’afrontar els problemes reals del món, que ha de fer-se sensible als canvis de la raó en el decurs històric i saber interpretar les aportacions dels pensadors i científics, establint camps o “àmbits” on es troben les “òptiques” i els mètodes diversos. Per això, en la discussió i contrast amb els altres pensadors, diu ell que sempre ha intentat “integrar antagonismes legítims i fer-los treballar en llur pròpia superació”³⁵.

La disposició fragmentària de l’obra de P. Ricoeur en general i també la més recent obeeix, podem dir llavors, al seu “estil dialògic” davant altres pensadors; però també a la seva actitud compromesa amb els esdeveniments socials, polítics i històrics; de manera que, com diu ell, “els meus llibres han tingut sempre un caràcter limitat: jo mai no em plantejo qüestions amples del tipus: Què és la filosofia? Jo tracto problemes particulars... És d’una altra manera que jo veig el lligam entre els meus diversos llibres. Després d’haver acabat un treball, em trobo davant alguna cosa que se li escapa, que esdevé obsessiva per a mi i constitueix la prope- ra qüestió per tractar”³⁶.

¿Encara es pot afirmar que Ricoeur és eclèctic, o que no ha elaborat un pensament propi? Des del punt de vista formal o extern a la seva voluminosa obra, resulta difícil d’argumentar en aquesta direcció, si es té present que el pensador en el seu “diàleg” amb altres pensadors no busca necessàriament la confluència o acord, però sí sap aprofundir en allò que aquell filòsof pot oferir en la tasca filosòfica, sabent alhora posar-se en el seu lloc i valorar la seva aportació. Exemples d’aquesta estratègia en els treballs recents de Ricoeur són les reinterpretacions de l’ètica d’Aristòtil i de Kant³⁷, el seu reconeixement al mestre Gabriel Marcel³⁸, de Husserl³⁹, de Jaspers (*Lectures 1*), de Mounier i Nabert (*Lectures 2*) i tants d’altres.

Des del punt de vista intern, situats dins l’eclecticisme com a doctrina, no resulta gaire plausible tal atribució a Ricoeur, com hem observat anteriorment⁴⁰. Per què, llavors, ha estat, durant anys, considerat un pensador “fluix”, “dèbil”, tot i ser, precisament els quinze anys últims, aparentment més valorat? Olivier Mongin es fa ressò d’aquesta qüestió i considera que l’actitud i l’estil filosòfic de Ricoeur ha estat, molt freqüentment, víctima de malentesos, originats tant en les dificultats pròpies de la seva obra com en els trasbalsos de la vida intel·lectual francesa entre els anys cinquanta i vuitanta aproximadament i en els quals Ricoeur es va veure embolicat -recordem els fets del 68, moment en el qual ell fou degà de Nanterre- i en sortí per llarg temps malmirat.

35. Ricoeur, P., *Corrientes de investigación de las ciencias sociales*, Madrid 1980. Ed. Tecnos i Unesco. p. 80. Obra que és traducció de l’original francès: *Tendances principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines*, Unesco, 1978.

36. *La critique et la conviction*. *op. cit.*, p. 126. Problemes recents en els quals Ricoeur no pot deixar de pensar són: l’economisme, els problemes de les democràcies, els drets humans, l’ecologia, l’educació, la dimensió col·lectiva de la memòria, el grau d’universalització de les cultures...

37. *Soi même comme une autre*, cap. 7, *op. cit.*

38. En diversos treballs que citem en la bibliografia: *Auto-compréhension et histoire (Los caminos de la interpretación, op. cit.) i Lectures 2*.

39. Vegeu el recull titulat *A l’École de la Phénoménologie*, obra citada en la bibliografia.

40. En la meua tesi he tractat aquesta qüestió (fulls 1453-1456). Dit en síntesi, l’obra de Ricoeur se situa lluny de maneres de fer conduïdes per la selecció del que millor convinguí, per acumulació o fusió d’elements diversos o per confecció d’un discurs “construït” o “integral” a partir d’altres; elements tots ells considerats específics de l’eclecticisme. Fent una distinció subtil, hom podria afirmar que el pensament de Ricoeur es va elaborar a partir del diàleg amb els altres pensadors, no a partir dels altres pensadors.

En dues paraules: Ricoeur no va ser gaire entès ni acceptat per la intel·lectualitat francesa⁴¹. Haurem d'afegir que l'obra de Ricoeur ha merescut, en aquest sentit, qualificatius diversos: eclèctic, confús, teologia no confessada, metafísica disfressada, escèptic...⁴²

41. Vegeu el llibre d'O. Mongin dedicat a Ricoeur. En el pròleg ofereix aquest fragment prou aclaridor sobre aquest tema: "Más nómada, curioso y viajero que muchos de los pensadores que teorizan sobre el nomadismo y la "diferencia", Ricoeur veía con desazón su puesto en la universidad después del 68 y en un ámbito intelectual cada vez más sometido al ritmo de los medios de comunicación. Al rechazar cualquier demagogia o situación acomodaticia, ha ocupado siempre con naturalidad un lugar intermedio entre el pensamiento crítico y el discurso académico de la universidad" (*Horizontes del relato, o p. cit.* p. 13).

42. En diversos treballs que citem en la bibliografia: *Auto-comprension et histoire (Los caminos de la interpretación, op. cit. i Lectures 2*, obres citades en la bibliografia.

43. *Op. cit.*, pp. 13-14.

44. Aquests temes, d'altra banda, no són aliens a altres temes que Ricoeur ha desenvolupat amb anterioritat i que són exemples de la seva específica aportació, com ho és l'Eidètica de la Voluntat –o Eidètica Pràctica–, la noció d'Involuntari, el desenvolupament de l'Empírica Transcendental de la Falta o l'enfocament hermenèutic de la psicoanàlisi freudiana.

45. Afirmar Ricoeur en *Soi même comme une autre*: "El fet que la funció narrativa no pot deixar de tenir implicacions ètiques és quelcom que l'arrelament del relat literari en el terreny del relat oral, en el pla de la prefiguració del relat, fa ben palès" (*op. cit.*, cap. 7, p. 193). D'altra banda, el desenvolupament de les possibilitats de reflexió ètica del pensament de Ricoeur ha estat un objectiu de la nostra tesi (vegeu Introducció, fulls 17 i 18).

46. Per a un esquema orientatiu d'aquest desplegament, vegeu la meua tesi esmentada, en els fulls 1462-1463, *op. cit.*

Què reflecteix l'obra recent de Ricoeur respecte a l'escepticisme? El mateix Mongin centra la qüestió en aquests termes: "Si queremos conocer la verdadera dimensión del pensamiento de Ricoeur, hay que poner por delante su originalidad filosófica. Consiste en considerar a la inversa las dos tendencias principales del pensamiento francés: por una parte, apuesta por el hecho de que la crítica a Hegel no ha de desembocar inevitablemente en un escepticismo sobre la posibilidad misma de la acción histórica y desarrolla una ética sin la que la historia perdería todo significado. Por otra parte, su negativa a romper tanto con la fenomenología como con la tradición reflexiva procedente de Fichte, y sus excesivas concesiones a la 'sección estructuralista', le han permitido bosquejar paulatimamente la 'fenomenología hermenéutica del sí mismo' que encuentra su cumplimiento en *Sí mismo como otro*"⁴³.

Vegem la trama d'idees exposades en aquest fragment: constitució d'originalitat – rebuig de l'escepticisme –sentit de la història –compromís ètic –enroncament amb la fenomenologia –esllavissament de la fenomenologia vers l'hermenèutica de si mateix.

El recull d'idees anterior ens situa en el centre de les *disposicions i possibilitats* del pensament de Ricoeur:

- En primer lloc, l'originalitat, en la qual es concentren les aportacions diverses que Ricoeur ha fet a la filosofia al llarg de la seva vida intel·lectual; de les quals en els últims anys poden ser mostres el tarannà dialògic del seu filosofar heretat en part de Gabriel Marcel i de Jean Nabert i que ell aprofundeix mitjançant l'hermenèutica del testimoniatge, l'estudi i l'aplicació pràctica de la noció d'intersubjectivitat fenomenològica d'origen husserlià a la comprensió del deure kantian i de l'esperit objectiu hegelian, l'aprofundiment de la noció de persona d'origen marcelian i mounierista a través de l'hermenèutica de si i l'apropament entre l'hermenèutica filosòfica –de si– i l'hermenèutica religiosa⁴⁴.

En segon lloc, el rebuig de l'escepticisme, el qual seria incompatible amb la constitució d'un discurs històric-narratiu, la reflexió hermenèutica del qual requereix un compromís ètic⁴⁵, en el si del qual Ricoeur ha desenvolupat recentment una reflexió de *l'abast dels drets humans* des d'una perspectiva educadora i sobre la base del *retrobatment de la noció de persona*, que Ricoeur jutja més profunda que la de subjecte, i que concreta en el desplegament hermenèutic ja esmentat del si mateix: identitat, ipseïtat i alteritat⁴⁶.

En tercer lloc, l'estima per la fenomenologia d'origen husserlià i el corresponent esllavissament-modificació vers l'hermenèutica de si tal com es fan palesos en *Soi-même comme une autre*⁴⁷, en la mesura en què *l'hermenèutica de si és la fenomenologia hermenèutica* pel fet que Ricoeur substitueix el desig de garantia de les filosofies del *cogito* –inclosa la fenomenologia husserliana en la seva fase idealista– per la confiança o “compromís fiable” (*attestation fiable*) o *attestation de soi*⁴⁸.

Tanmateix, el mateix Ricoeur precisa que aquesta noció d'*attestation* –que comporta l'hermenèutica de si en el seu desenvolupament– caracteritzada per la “veritabilitat” o descobriment de la veritat-*aletheia* que hi ha en el seu estil reflexiu, en la distinció dinàmica identitat (*soi*) / ipseïtat (*même*) i en la dialèctica entre el si (*soi*) i l'altre (*autre*), el que ofereixen és una mena de *certesa oposada a la d'episteme*⁴⁹, la qual cosa, afegirà el pensador, fa que l'*attestation* “manqui de la garantia i de la hipercertesa lligada a la demostració de la veritat de l'existència de Déu”. Així li fa concloure que l'*attestation* no pot assolir una fonamentació última; i, per tant, la sumeix en una “fragilitat específica a la qual s'afegeix la vulnerabilitat d'un discurs conscient del seu defecte de fonamentació”⁵⁰.

Probablement aquests fragments anteriors als quals hem fet referència han estat un dels motius d'alguns analistes crítics de l'obra recent de Ricoeur per a qualificar la seva filosofia de “dèbil”. Però cal adonar-se que la fragilitat i vulnerabilitat de la qual parla ho és respecte a una hipotètica fonamentació d'un *cogito* autoposat –cartesià, husserlià, fichteà...– que ell ja fa anys ha situat al marge del seu pensament. Però la coherència de la seva línia o “estil” hermenèutico-fragmentari en el qual el “qui” irreductible serà preservat, precisament, com el refugi de l'*attestation* fa que *attestation* es pugui definir com l'assegurança de ser si mateix obrant i patint⁵¹.

Més enllà, doncs, de determinismes negadors del jo personal –el *soi-même* obert al propi desplegament personal i als altres– i d'escepticismes de qualsevol mena, “l'*attestation* defineix als nostres ulls la mena de certesa vers la qual es dirigeix l'hermenèutica, no pas únicament en comparació respecte a l'exaltació epistèmica del *cogito* a partir de Descartes, sinó en relació també amb la seva humiliació davant Nietzsche i els seus successors. L'*attestation* sembla exigir menys que l'un i més que l'altre”⁵². La veritat, doncs, no és quelcom segur, garantit; però hauríem de dir que sí que és orientador, probable o versemblant per a nosaltres: heus aquí el terreny filosòfic en el qual Ricoeur no admet cedir a l'escepticisme, i mantindrà, s'accepti o no, una posició de testimoni i compromís amb la veritat⁵³, que sempre es presenta a l'home barrejada o “tacada” per la diversitat, la fal·libilitat o el pecat.

47. *Soi-même comme une autre*, op. cit., p. 37.

48. *Op. cit.*, p. 34. Noció sobre la qual contempla Ricoeur el tema de l'obrar humà, sobre el qual recolza una filosofia pràctica, allunyada de tota hermenèutica del *cogito* immediat o de la seva col·locació com a fonament últim (*op. cit.*, pp. 30-31).

49. *Op. cit.*, p. 33. La qual cosa, afirma Ricoeur, la situa no pas en el nivell de la doxa, sinó en el de la convicció.

50. *Op. cit.*, p. 34.

51. *Op. cit.*, p. 35.

52. *Op. cit.*, p. 33.

53. En la presentació del recull de treballs de Ricoeur i “sobre” Ricoeur, Gabriel Aranzueque afirma: “La muerte del sentido de la historia y del sujeto no le lleva, pues, a renunciar a ninguno de ambos (referint-se a Hegel i a Husserl). Si la verdad no es algo seguro, tampoco tiene porqué serlo el insentido; falta por llevar a cabo una recuperación del sentido, que exija respetar el *doxázein*, las convicciones, y no contentarse con el antagonismo existente entre el concepto y la vivencia... En el caso de Ricoeur... no responde directamente al escepticismo contemporáneo; sino que se enfrenta a él mediante una ética que trata de apartarse de los senderos agitados y brumosos de la historia” (*Horizonte del relato*, pp. 18-19, obra inclosa en la bibliografía).

4. Ressenya bibliogràfica de l'obra recent de Ricoeur

Tenint present l'observació que hem fet en començar, presentarem un esbós força seleccionat de l'abundosa obra –la més representativa– dels temes als quals l'autor ha atorgat atenció i preferència en els últims anys, tal com hem assenyalat més amunt. Posarem l'accent en les obres –llibres, articles o ponències-debats– que reflecteixen millor la línia del seu pensament en aquest període, i no tant tot el que ha estat publicat; entre altres raons pel fet que molts treballs que daten de 1980 a 1990 tornen a ser publicats en llibres-recull posteriorment.

Partirem de la distinció entre l'obra “de” Ricoeur, de les publicacions “sobre” Ricoeur.

A. Obres “de” Ricoeur: entre 1983 i 1998 distingirem dos subperíodes, atenent, alhora, a les temàtiques i a les modalitats de l'estil que Ricoeur posa en joc, segons el tipus de preocupacions que dirigeixen la seva producció intel·lectual.

A-1. Subperíode entre 1983 i 1989. Constitueix l'últim moment culminant de desplaçament temàtic de l'hermenèutica, endegada en la dècada dels setanta. Es tracta, a més, de publicacions que, a part de desenvolupar l'hermenèutica com a “poètica humana” –és el cas dels tres volums de *Temps et Récit*–, fa una aplicació de la reflexió hermenèutica a diversos terrenys: polític, ideològic, ètic, bíblic, històric, de l'acció pràctica, epistemològic, del llenguatge... –és el cas de *Du text à l'action*, que és un llibre-recull de treballs ja publicats, alguns, a partir de 1970. També en aquest període trobem un altra obra recull –*A l'Ecole de la Phénoménologie*– dedicada a Husserl i a les repercussions i aplicacions del pensament fenomenològic en la història (sentit de la història), en la voluntat (Eidètica pràctica), en les relacions humanes (intersubjectivitat) i en l'afectivitat. En aquest mateix període l'autor alterna també la feina de prologar llibres sobre diversos filòsofs contemporanis –com Heidegger, Husserl, Merleau Ponty, J. Patocka– amb articles sobre Hegel, Gabriel Marcel, Levinas i Hannah Arendt, treballs que seran, alguns d'aquests últims, publicats altra vegada en la dècada dels noranta.

A-2. Subperíode entre 1990-1998. És un període d'accentuada recopilació de l'obra anterior, no sols de l'època que tractem en aquest article, sinó també de treballs que tenen molts anys –de la dècada dels quaranta, cinquanta i seixanta–; la qual cosa sembla ratificar l'estil dialògic de Ricoeur abans explicat, que fa que els temes que el preocupen avui, “l'obliguen” a retornar a les reflexions ante-

riors i als autors “amb” els quals va pensar –Aquest és el cas dels dos primers volums de “Lectures”. Així mateix, en l’inici d’aquest període (1990) publica l’obra que ha tingut més ressò de les seves més recents: *Soi même comme une autre*, on Ricoeur se centra en el problema clàssic del subjecte, la seva identitat i les relacions que el poden lligar amb l’altre, aspectes que ell ja ha tractat altres vegades i que ara ho fa des de la reflexió que proveu “l’hermenèutica de si”. Al mateix temps, en aquest breu espai de temps (1989-1993) Ricoeur ha publicat excel·lents treballs d’hermenèutica bíblica (*Phénoménologie de la religion, D’un Testament a l’autre, Fides quaerens intellectum: antécédents bibliques?...*) que són inclosos a *Lectures 3*.

Fem el resum de les seves obres (amb asterisc, les que són llibres, ja siguin de tema sistemàtic o llibre-recull de treballs diversos):

De 1983 a 1989

-(*) *Temps et Récit. Tome I. L’histoire et le récit*, París, 1983. Ed. Du Seuil (L’ordre philosophique). 322 pp. N’hi ha traducció castellana en Ediciones Cristiandad del 1987, sota el títol *Tiempo y narración I. Configuración del tiempo en el relato histórico*.

-(*) *Texto, testimonio y narración*. (Club de lectores de Filosofía y Letras, 7). Santiago de Chile 1993. E. Andrés Bello. 125 pp. Recull tres treballs de Ricoeur anteriors sobre l’hermenèutica del testimoni, la funció narrativa i l’esdeveniment i el sentit.

-(*) *Temps et Récit. Tome II. La configuration dans le récit de fiction*. París, 1984. Ed. Du Seuil. 237 pp. N’hi ha traducció castellana en Ed. Cristiandad, sota el títol *Tiempo y narración II. Configuración del tiempo en el relato de ficción*.

-(*) *Temps et Récit III. Tome III. Le temps raconté*. París, 1985. Ed. Du Seuil (L’ordre philosophique). 430 pp. N’hi ha traducció castellana en Ed. Cristiandad.

-(*) *Du text à l’action. Essais d’herméneutique II*. París, 1986. Ed. Du Seuil. Llibre-recull compost de quinze treballs, entre els quals destaquen: *Phénoménologie et herméneutique* (1975), *La tâche de l’herméneutique* (1975), *Herméneutique philosophique et herméneutique biblique* (1975), *La raison pratique* (1979), *Hegel et Husserl sur la intersubjectivité* (1977), *Science et idéologie* (1974), *Éthique et politique* (1985) i *De l’interprétation* (1986).

-(*) *A l’école de la phénoménologie*. París, 1986. Vrin. 296 pp. Llibre-recull que recopila onze assaigs, entre els quals citarem: *Husserl et le sens de l’histoire* (1949), *Méthode et tâche d’une phénoménologie de la volonté* (1952), *Études sur les Méditations Car-*

tésiennes de Husserl (1954), *Sympathie et respecte* (1954), *L'originnaire et la question en-retour dans la Kriisi de Husserl* (1980).

-(*). *Le mal. Un defi à la philosophie*. Prol. de Gisel. Genève, 1986. Ed. Labor et Fides. 45 pp.

- *Les implications de la théorie des actes de langage pour la théorie générale de l'éthique*. Inclòs a a *Théorie des actes de langage, éthique et droit*. Paris 1986, .PUF, pp. 89-105.

- *La philosophie du droit de Hegel*. Ponència presentada a l'Istituto italiano per gli Studi Filosofici (Nàpols). *Revue Philosophique de Louvain*. 1987.

- *Entre éthique et ontologie, la disponibilité*. Ponència presentada al Colloque Gabriel Marcel, 1988.

- *Éthique et morale*. Conferència pronunciada per Ricoeur al Col·legi de Periodistes de Barcelona, 1989.

De 1990 a 1998

-(*). *Soi même comme une autre*, Paris 1990. Ed. Du Seuil (L'ordre philosophique). 428 pp.

-(*). *Réflexions sur l'agir humaine*. Conjunt de 10 conferències donades per Ricoeur a l'actual Universitat de Girona, entre les quals citarem: *La fragilité humaine, La conviction, Morale et politique, L'utopie*. Juny-juliol de 1990.

- *Amour et justice (Liebe und Rechtigkeit)*. Conferència donada a la Universitat de Tübingen. Text bilingüe francès-alemany,1990.

-(*). *Lectures I. Autour du politique*. Paris, 1991. Ed. Du Seuil. Llibre-recull de 26 assaigs, publicats la majoria entre 1949 i 1990. Dels que pertanyen al període 1983/1990 asenyalarem els temes de què tracten:

- a) Sobre la paradoxa política (textos sobre H. Arendt, J. Patocka, E. Weil i K. Jaspers),
- b) Sobre política, llenguatge i teoria de la justícia (J. Rawls),
- c) Sobre ètica i política,
- d) Sobre circumstàncies històriques concretes.

Del mateix any 1991, hi ha dos treballs: "Le just entre le legal et le bon" i "Postface au temps de responsabiité".

- *Evenement et sens*, en l'*Espace et le temps*, 9-21. Actes du XVII Congrès de l'Association des Sociétés de Philosophie de Langue Francais de Dijon, 1988. Paris 1991, J. Vrin, Société Bourguignone de Philosophie.

-(*) *Lectures 2. La contré des philosophes*. Paris 1992. Ed. Du Seuil. Llibre-recull compost de 33 assaigs, publicats entre 1951 i 1992. L'obra està dividida en dos blocs:

- El primer bloc tracta de treballs sobre pensadors de l'existència: Kierkegaard, Gabriel Marcel, J. Wahl, Sartre, Camus, Merleau Ponty, J. Nabert.

- El segon bloc tracta de poètica, semiòtica i retòrica, amb treballs sobre Levi-Strauss, Dufrenne i Greimas.

Del mateix any, hi ha l'article "Une reprise de la Poétique d'Aristote", publicat inicialment en "Nos grecs et leurs modernes" (treball recopilat per B. Cassin. Paris 1992, Ed. Du Seuil).

- *Fragilité et responsabilité*, dins *Eros and Eris* (pp. 295-304). Dordrech, Boston, London 1992. K.Ac. Publishers. 317 pp.

- *Phénoménologie de la religion*, dins *Revue de l'institut Catholique de Paris*, nº 45, gener-març 1993.

- *Herméneutique. Les finalités de l'exegèse biblique*. Treball inclòs en *La bible en philosophie* (pags. 27-31), obra dirigida per D. Bourg i A. Lion. Paris 1993.

-(*) *Lectures 3. Aux frontières de la philosophie*. Paris 1994. Ed. Du Seuil. Llibre-recull de 19 assaigs, publicats entre 1949 i 1993, distribuïts en tres àrees:

- Filosofia i no filosofia. sobre qüestions d'hermenèutica filosòfica al voltant d'autors com Kant, Hegel i Levinas.

- Les fonts no filosòfiques de la filosofia: filosofia i profetisme, el mal i el cristianisme.

- Assaigs d'hermenèutica bíblica, sobre temes de fenomenologia de la religió, i la relació filosofia-teologia.

- *Le concepte de responsabilité. Essai d'analyse sémantique*. *Esprit*, 1994, nº11, 28-48.

-(*) *Réflexion faite (Autobiographie intel-lectuelle)*. Paris 1995. Ed. Esprit (Col. Philosophie).

-(*) *Le juste*. Paris 1995. Ed. Esprit (Col. Philosophie).

-(*) *La critique et la conviction*. Paris 1995. Ed. Calmann Lévy.

-(*) *Autrement. Lecture "d'Autrement qu'être ou au-delà de l'essence" d'Emmanuel Levinas*. dins *Les essais du College international de philosophie*. Paris 1997. P.U.F. 39 pp.

- *Autonomie et vulnérabilité. La philosophie dans la cité* (121-141). Treball inclòs en el llibre-recull *La philosophie dans la cité*. Textos reunits per A.M. Dillens. Bruxelles 1997. Publications des Facultés Universitaires Saint Louis, 73. 217 pp.

- *L'histoire autrement*. Treball inclòs en les actes del Colloque International des Facultés Universitaires Nôtre Dame de Paris. maig, 1997, pp. 293-309. Presses Universitaires de Namur, Paris 1998, Ed. Du Cerf, 409 pp.

B. Obres “sobre” Paul Ricoeur

Les publicacions sobre l'obra de Ricoeur són molt elevades al llarg de tota la seva obra. En el període dels quinze anys que comentem es comptabilitzen més de 70 treballs entre llibres, articles i ponències de congressos. En farem, per tant, una severa selecció, atenent a la varietat de temes que el pensador ha tractat en aquests anys. (Els llibres amb asterisc.)

- Cuenca Molina, A. *Rasgos antropológico-éticos en el pensamiento de Paul Ricoeur*. *Anales de Filosofía I* (Murcia) 1983, 225-240.

-(*) NKERAMIHIGO, Th., *L'homme et la transcendence. Essai de poétique dans la philosophie de Paul Ricoeur*. Paris-Mamur: Lethielleux-Culture et vérité (Le Sycomore, Chrétiens aujourd'hui, 12), 1984.

- MORATALLA, D., *El personalismo hermenéutico de Paul Ricoeur*. (Estudi en el capítol 8 inclòs en el seu llibre “Un humanismo del siglo XX: el personalismo”). Madrid 1985, Ed. Cincel.

- STEVENS, B., *L'unité de l'oeuvre de Paul Ricoeur saisie selon la perspective de son ouvrage*. Temps et Récit I. Tijdschrift voor Filosofie (Leuven) 47 (1985), 111-117.

- KEKEKEL, A.L., *L'herméneutique de Paul Ricoeur, une autre phénoménologie?*, en *Phänomenologische Forschungen* (1985), 17, 108-142.

-(*) Autors diversos, sota la coordinació d'O. Mongin i de J. Roman. *Paul Ricoeur*. Esprit, 1988. Llibre-recull de treballs, entre els quals citem:

- MONGIN, O., *Les paradoxes du politique*.

- THÉBAUD, J.L., *Un socratisme politique*.

- COLIN, P., *L'heritage de Jean Nabert*.

- CLAVEL, J.M., *Deseo, tiempo y narración. La filosofía de Paul Ricoeur como hermenéutica de la esperanza crítica*, dins *Mis. Com.* 1989, (47), n°91, 371-389.

-(*) Autors diversos. *Paul Ricoeur: los caminos de la interpretación*. *Actas del Symposium Internacional sobre el Pensamiento Filosófico de Paul Ricoeur*. Granada, novembre de 1987. Llibre-recull d'articles i de comunicacions contestades directament per P.

Ricoeur. Coordinació de T. Calvo i R. Ávila. Barcelona 1991. Ed. Anthropos. Entre els treballs inclosos, citarem:

- PINTOR RAMOS, A., *Paul Ricoeur y la fenomenología*.

- NAVARRO CORDÓN, J.M., *Existencia y libertad sobre la matriz ontológica de P. Ricoeur*.

- PEÑALVER, M., *Paul Ricoeur y las metáforas del tiempo*.

-(*). Autors diversos. *Paul Ricoeur. Les métamorphoses de la raison herménéutique*. Obra dirigida per J. Greisch i R. Kearney. (Passages). Paris 1991. Les Editions du Cerf. Entre els treballs inclosos, citem:

- HENRY, M., *Ricoeur et Freud. Entre psychanalyse et phénoménologie*.

- KEMP, P., *Pour une éthique narrative. Un pont entre l'éthique et la réflexion narrative chez Paul Ricoeur*.

- DASTUR, F., *De la phénoménologie transcendentale à la phénoménologie herménéutique*.

- SOLS, PEDRO., *Los fundamentos de la moral en Paul Ricoeur*, tesi doctoral, Facultat de Filosofia de la Universitat de Barcelona, 1981.

- SIMON, R., *Éthique et moral: intérêt de la distinction (P. Ricoeur et E. Levinas)*, dins *Ethica* (Rinouski), 1992 (4), 1, 11-31.

- COLL, M., *La progressió teleològica a través de la regressió arqueològica. L'antropologia de Paul Ricoeur*. Publicacions de la UAB, 1993. *Enrahonar*, 20.

-(*). Autors diversos. *The phylosophy of Paul Ricoeur*, voluminós recull de treballs de temes ben diversos, editat per E. Hahn (The library of living phylosophers, 22), Chicago 1995. Entre els treballs, citem:

- Autors diversos. *Paul Ricoeur's place in the hermeneutic tradition*.

- PHILIBERT, M., *Philosophical imagination, Paul Ricoeur as the singer of ruins*.

- MADISON, G.B. *Ricoeur and the hermeneutics of the subject*.

-(*). REAGAN, CH., *E. Paul Ricoeur. His life and his work*. Chicago, London 1996. University of Chicago Press.

- LLORCA, A., *De l'Eidètica Pràctica a l'Hermenèutica en el pensament de Paul Ricoeur (Aproximació a l'anàlisi categorial de la filosofia moral)*, tesi doctoral, Facultat de Filosofia de la Universitat de Barcelona, 1996.

- CALVIN O. Schrag, *La recuperation du sujet phénoménologique. En dialogue avec Derrida, Ricoeur et Levinas*, dins *Anal. Husserl*, 50 (1997), 4, 314-316.

- (*). MONGIN, O., *Paul Ricoeur*. Paris 1998. Ed. Du Seuil.
- RODRÍGUEZ PIÑEIRO, H., *El ser del si mismo como alteridad y participación en Paul Ricoeur*, dins *Anal. Husserl*, 54 (1998), 37-50.
- (*). Autors diversos. *Horizontes del relato. Lecturas y conversaciones con Paul Ricoeur*. Presentació de Gabriel Aranzueque. Llibre-recull voluminós que alterna diversos textos de P. Ricoeur amb textos d'altres autors sobre temes d'hermenèutica, fenomenologia, ètica, antropologia, llenguatge, història... Entre els treballs inclosos, citem:
 - RICOEUR, P., *Poder, fragilidad y responsabilidad*. Discurs d'investidura com a doctor "honoris causa" per la Universidad Complutense de Madrid (1993).
 - MONGIN, O., *Frente al escepticismo* (pròleg del seu llibre *Paul Ricoeur*).
 - MACEIRAS, M., *Violencia, lenguaje e interpretación*.
 - ARANZUEQUE, G., *Retórica, política y hermenéutica*.
 - ARANZUEQUE, G. *Ontología, dialéctica y narrativa*. Converses entre G. Aranzueque i P. Ricoeur.